

Hanenpoten

HANENPOTEN

**Samen in zes weken je handschrift op de rit
Remediërende aanpak voor leerlingen uit groep 5, 6, 7 & 8**

Handleiding

Ingrid van Bommel
Anneloes Overvelde

1e druk 2026

© 2026 Ingrid van Bommel en Anneloes Overvelde | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3051, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Stroomberg

Opmaak binnenwerk: De vliegende kiep

www.boom.nl/primair-onderwijs

www.hanenpoten.nl

VOORWOORD

De zoektocht naar de bron van het woord ‘hanenpoten’ brengt ons bij het in 1919-1920 gepubliceerde boek ‘Genoveva’ van de auteur Stijn Streuvels (pseudoniem van Frank Lateur): *‘Hunne verbazing werd nog groter bij ‘t horen hoe dat kleine edeljonk na korte tijd zo vlug en gezwind uit die warreling van hanepoten, de passende klanken wist te ontcijferen.’ (Genoveva 118)*. Maar het ontcijferen van een onleesbaar handschrift is niet iedereen gegeven en in deze zin wordt meteen helder waarom hanenpoten vermeden moeten worden: handschrift is bedoeld om te communiceren op schrift, en leesbaarheid is dus een belangrijk doel. De titel van deze handleiding zou dus eigenlijk moeten zijn: Hanenpoten verleden tijd!

De vraag die veelvuldig oppopt is of in dit digitale tijdperk het schrijven met de hand nog wel relevant en van waarde is. Velen denken dat het handschrift geen plaats meer heeft in ons moderne onderwijs. Maar pas op: recente inzichten tonen een ander verhaal.

Wetenschappelijk onderzoek bevestigt dat het leren schrijven met de hand van cruciaal belang is voor het leren lezen, rekenen en het onthouden en verwerken van taal en informatie. Een leesbaar en vlot handschrift is niet alleen een vaardigheid, maar een wezenlijke voorwaarde voor de breinontwikkeling van leerlingen. Ook typen is een belangrijke eigentijdse vaardigheid, maar pas nadat de letter- (en cijfer)symbolen voldoende vastgelegd zijn in ons brein.

Door de eeuwen heen zijn er veel opvattingen geweest over hoe dit schrijven met de hand dan moest worden aangeleerd. Aanvankelijk betrof het vooral ‘monnikenwerk’: monniken hadden immers vele uren tot hun beschikking om uiterst nauwkeurig boeken en illustraties (denk aan de Bijbel) over te schrijven. Maar in het begin van de twintigste eeuw was schrijven niet meer alleen toebedeeld aan monniken, edelen en intellectuelen, maar werd het onderdeel van de algemene scholing. Pas de laatste jaren is de wetenschap geïnteresseerd geraakt in de manier waarop het leerproces van schrijven als vaardigheid het best kan worden aangeboden. In het huidige onderwijs met een groot scala aan leerdoelen is het uiterst relevant om niet alleen een leesbaar resultaat te bereiken, maar ook om dit doel op een zo efficiënt mogelijke manier te bereiken.

Recente wetenschappelijke kennis ten aanzien van het leerproces om een goed leesbaar handschrift te bereiken – aangepast aan de ontwikkelingsleeftijd van de leerling – is geïntegreerd in deze handleiding: je krijgt aangereikt wat je kunt doen en hoe je dit aanbiedt in de klassencontext. Wij willen hierbij benadrukken dat het van belang is niet alleen de ‘receptenaanpak’ (hoe doe ik het?) te volgen, maar zeker ook goed de achtergrondinformatie tot je te nemen (waarom doe ik het zo?). Dit bevordert eigen creatieve oplossingen als een leerling net even ‘buiten de kaders’ valt.

Een leesbaar en vlot handschrift is inmiddels opgenomen in de nieuwe kerndoelen van ons onderwijs. Methodisch handschriftonderwijs tot en met groep 8 met als doel een leesbaar handschrift op het voortgezet onderwijs, is echter geen garantie voor een volledige leerlingenpopulatie zonder handschriftproblemen: 30 tot 40% van de leerlingen produceert ‘hanenpoten’. Herhaaldelijk worden zij, ons inziens onterecht, doorverwezen naar therapeuten. Met de juiste aanpak kunnen leerkrachten deze leerlingen zelf op eenvoudige wijze binnen school effectief ondersteunen om in korte tijd leesbaar en met voldoende tempo te schrijven. Dat draagt bij aan de ontwikkeling en het zelfvertrouwen van de leerling en leerkracht en bespaart zorgkosten. *Hanenpoten* is zo’n aanpak en zorgt ervoor dat de leerkracht en school voldoen aan de eisen, vastgelegd in de door SLO benoemde kerndoelen die naar verwachting in de tweede helft van 2026 in de wet zullen worden vastgelegd.

Hanenpoten biedt leerkrachten een wetenschappelijk onderbouwde, gerichte en praktische aanpak om handschriftmoeilijkheden te herkennen en op te lossen. De aanpak richt zich op leerlingen van groep 5-8. Na een systematische foutenanalyse wordt gedurende 6 weken, dagelijks 10-20 minuten doelgericht geoefend. Dit geeft niet alleen een significante verbetering van het handschrift, maar biedt ook leerkrachten de kans hun deskundigheid en ervaring op het gebied van handschriftontwikkeling te vergroten. Een win-win situatie voor leerlingen én leerkrachten!

De inhoud van *Hanenpoten* is gebaseerd op een vertaalslag van wetenschappelijke kennis naar een concrete aanpak in de dagelijkse praktijk in de klas: zo kun je evidence-informed met je leerlingen aan de slag. Dit alles is mogelijk gemaakt binnen het multiprofessionele platform *SchrijvenNL*, waar experts in onderzoek, onderwijs en zorg hun kennis en ervaring hebben samengebracht en verder uitgewerkt in het boek *Aan de slag met handschriftonderwijs* (2019). Dit boek helpt je inzicht te krijgen in het leren schrijven. In 2020 verscheen het *WRITIC-groepsprogramma*, een ondersteunende aanpak om leerlingen van groep 1-2 die nog niet startklaar zijn om te leren schrijven, te herkennen en verder te helpen. Het groepsprogramma *Samen Aan de Slag met Schrijven (SASS)* uit 2022 helpt je om leerlingen van groep 3-4 in de klas te ondersteunen met het leren schrijven. *Hanenpoten* biedt een remediërende aanpak voor leerlingen van groep 5-8 (en kan met een enigszins aangepaste instructie zeker ook succesvol worden ingezet in het voortgezet onderwijs). Al deze publicaties van *SchrijvenNL* zijn erop gericht om leerkrachten te ondersteunen bij handschriftonderwijs. Immers, schrijven leer je op school!

Met het motto ‘Samen sterker voor kinderen met schrijfproblemen’ willen we realiseren dat leerkrachten en schoolteams zich sterk en competent voelen om hanenpoten uit te bannen. Al doende leert men, en dat geldt voor leerlingen én leerkrachten.

Wij wensen je – samen met je leerlingen – een mooie leerweg toe.

Em. Prof. Dr. Ria Nijhuis-van der Sanden
Ingrid van Bommel-Rutgers MPPT
Dr. Anneloes Overvelde

INHOUD

1	Introductie op de aanpak	9
1.1	Is een leesbaar en soepel handschrift voor leerlingen van nu nog wel nodig?	9
1.2	Is ook blindtypen voor leerlingen van nu noodzakelijk?	11
1.3	Waar lopen leerkrachten tegenaan?	11
1.4	Hoeveel kinderen hebben moeite om leesbaar en soepel te schrijven?	12
1.5	Waarom zijn er zoveel kinderen die moeite hebben met schrijven?	13
1.6	De relatie tussen schrijven met de hand en het schrijven van teksten	14
1.7	Het 'schrijver-effect' en het 'lezer-effect'	15
1.8	Bieden de bestaande handschriftmethodes een oplossing?	16
1.9	Wat hebben leerlingen met handschriftmoeilijkheden nodig?	18
1.10	Wat wil de leerkracht?	19
1.11	Hanenpoten als eenvoudige oplossing	19
1.12	Is het niet beter om leerlingen al eerder te begeleiden?	20
1.13	Kennisbasis	21
1.14	Meer weten?	21
2	Verantwoording van de aanpak	23
2.1	De juiste leerlingen selecteren met de QuickScan-Handschrift	23
2.2	Met de Reflectietool een goede probleemanalyse maken wat betreft leesbaarheid	26
2.2.1	Item 1: Letterspoor, Hoofdletterspoor en Cijferspoor	27
2.2.2	Item 2: Verbindingen	31
2.2.3	Item 3: Vloeiendheid	34
2.2.4	Item 4: Schriftgrootte	35
2.2.5	Item 5: Ruimte tussen woorden en letters	37
2.2.6	Item 6: De woorden in een zin staan op een denkbeeldige lijn	37
2.3	Het vaststellen van 'drie verbeterpunten leesbaarheid'	39
2.4	De tweeledige motorische aanpak	41
2.4.1	De 'warming-up' om soepel te leren bewegen op papier	42
2.4.2	Verbeteren door motorisch herleren	44
2.4.3	Nauwkeurig bewegen belemmert soepel bewegen en herleren	47

- 2.5 Leesbaarheid verbeteren 48
- 2.6 Schrijftempo verbeteren 48
- 2.7 Pijn en/of vermoeidheid verminderen 49
- 2.8 De tijd, intensiteit, opbouw en variatie: belangrijke aspecten van oefenen 49
- 2.9 Last but not least: de rol van jou als leerkracht 50
- 2.10 Heb je vragen? 51

3 Selectie van de leerlingen met de QuickScan-Handschrift 53

- 3.1 De voorbereiding 53
- 3.2 De afname 54
- 3.3 Selecteer de handschriften op leesbaarheid 56
- 3.4 Selecteer de handschriften op schrijftempo 56
- 3.5 Selecteer de handschriften op 'pijn en/of vermoeidheid' 57
- 3.6 Het Selectiediagram 58
- 3.7 Voorbeelden van voldoende en onvoldoende leesbare handschriften 59

4 Inventarisatie van 'de verbeterpunten leesbaarheid' met de Reflectietool 67

- 4.1 De voorbereiding 67
 - 4.1.1 Toelichting op de kolommen van de Reflectietool 67
 - 4.1.2 De beoordeling 68
 - 4.1.3 De werkwijze 69
- 4.2 Voorbeelden van juiste en onjuiste uitvoeringen per item 72
 - 4.2.1 Item 1: Letterspoor, Hoofdletterspoor en Cijferspoor 72
 - 4.2.2 Item 2: Verbindingen 82
 - 4.2.3 Item 3: Vloeiendheid 86
 - 4.2.4 Item 4: Schriftgrootte 88
 - 4.2.5 Item 5: Ruimte tussen woorden en letters 93
 - 4.2.6 Item 6: De woorden in een zin staan op een denkbeeldige lijn 99
- 4.3 Keuze van de drie verbeterpunten 102

5 Zes weken aan de slag met je leerlingen 103

- 5.1 Voorbereiding 103
- 5.2 'Warming-up': Instructiekaart en schrift 104
- 5.3 Herleren: Instructiekaarten en schrift 105
- 5.4 Aan de slag 107

6 Ten slotte: de evaluatie 109

- 6.1 De tweede QuickScan-afname 109
- 6.2 Complimenten voor de leerlingen 110
- 6.3 Complimenten voor jezelf 111
- 6.4 Is er toch nog een leerling op de rode stapel terecht gekomen? 111

7 Literatuur 113

Bijlagen 117

1.1 Is een leesbaar en soepel handschrift voor leerlingen van nu nog wel nodig?

Vaak is dit de eerste vraag die aan je wordt gesteld wanneer je vertelt dat je het belangrijk vindt dat kinderen een leesbaar en soepel handschrift ontwikkelen. Wat geef je dan als antwoord?

Jazeker, schrijven met de hand is ook in een digitale wereld een essentiële vaardigheid, zowel in het primair als het voortgezet onderwijs.

Onderzoek laat zien dat jonge kinderen sneller en beter letters en cijfers herkennen wanneer ze de letters en cijfers met de hand schrijven bij het aanleren van de klank-tekenkoppeling dan wanneer ze andere materialen zoals een toetsenbord of letterplank gebruiken. Het zelf schrijven van de letter- en cijfersporen zorgt voor een breder netwerk en sterkere verbindingen in het brein (Van der Meer & Van der Weel, 2024; Askvik, Van der Weel & Van der Meer, 2020; Ibaibarrriaga, Acha & Perea, 2025). Dat ondersteunt de herkenning van letters, omdat hetzelfde multimodale netwerk ook actief is tijdens het lezen en daardoor verloopt het lezen beter. Gaat het technisch lezen beter, dan kost het lezen minder energie en kan de leerling de aandacht richten op datgene wát die leest, de inhoud van de tekst (o.a. James, 2017; James & Berninger, 2019).

1 fMRI staat voor functionele MRI, of ook wel functionele kernspintomografie. Het is een speciale MRI-techniek die wordt gebruikt in het moderne hersenonderzoek, waarbij de activiteit van de hersenen door middel van een computer zichtbaar wordt gemaakt in een driedimensionaal beeld. Onderzoekers kunnen met behulp van deze techniek nagaan welke gebieden in de hersenen betrokken zijn bij bepaalde taakverrichtingen (Wikipedia, z.d.a).

Ook in de hogere groepen van het primair onderwijs zijn de positieve effecten van schrijven met de hand aangetoond: schrijvend aantekeningen maken leidt tot een betere verwerking van de leerstof, omdat je tijdens het schrijvend aantekeningen maken de informatie al aan het samenvatten bent en op die manier de leerstof verwerkt. Dat leidt tot beter begrip van de lesstof dan het typen van aantekeningen (Horbury & Edmonds, 2021). Leerlingen van 11-12 jaar die de lesstof schrijven-derwijs verwerkt hebben, presteren bij toetsen op inzichtvragen beter dan leerlingen die een computer hebben gebruikt. Tien jaar eerder is dit positieve effect al aangetoond bij universiteitsstudenten: het onderzoek uit 2014 (Mueller & Oppenheimer, 2014) heeft geleid tot de ‘revolutionaire’ publicatie ‘The pen is mightier than the keyboard’ en is sindsdien door meerdere onderzoekers bevestigd, in 2021 dus ook bij basisschoolleerlingen. Breinonderzoek met fMRI¹ bevestigt de uitkomsten van deze klinische studies bij basisschoolleerlingen (Overvelde et al., 2011). Ook bij jongvolwassenen zijn deze effecten aangetoond:

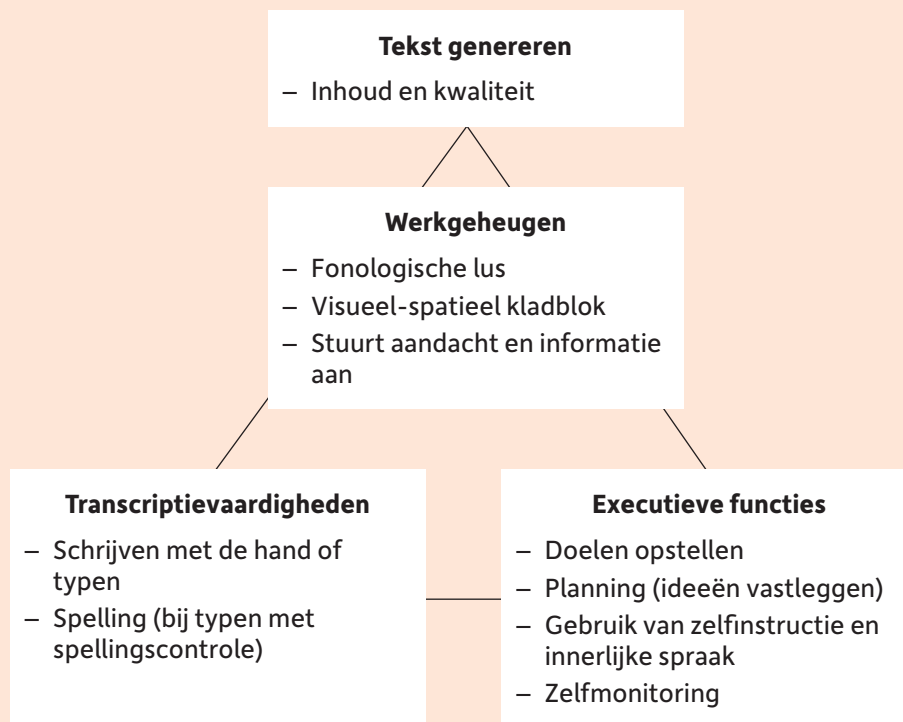
schrijven met de hand zorgt voor een betere geheugenvorming, en coderen van nieuwe informatie (leren) verloopt gunstiger bij schrijven met de hand dan bij typen (Van der Weel & Van der Meer, 2024; Marano et al., 2025).

Schrijven met de hand ondersteunt het leren: je onthoudt beter als je schrijft. Dat geldt voor leren bij alle vakken en op alle leeftijden.

Om deze voordelen van schrijven met de hand te kunnen benutten, is wél een leesbaar en soepel – lees: vlot, vloeiend, voldoende geautomatiseerd – handschrift nodig. Immers, de aandacht die het schrijven met de hand vraagt, is van belang voor de beschikbaarheid van het werkgeheugen.

Is het handschrift voldoende geautomatiseerd, dan vraagt dit nog slechts weinig aandacht bij de uitvoering. Het werkgeheugen is beschikbaar en de schrijver kan de aandacht richten op dat wat diegene aan het schrijven is: de inhoud van de tekst (zie figuur 1.1) (Hebert et al., 2018).

Figuur 1.1

A model of the simple view of writing

In deze figuur is de relatie aangegeven tussen schrijven met de hand (en typen), werkgeheugen en het schrijven van teksten. Het werkgeheugen is een tijdelijke opslagplaats van taak-relevante informatie in de hersenen. Het speelt vooral een rol bij actieve denkprocessen. Hoe vaardiger je bent in de taak (schrijven met de hand of typen), des te minder belasting is er op je werkgeheugen, des te beter kun je je aandacht richten op de inhoud van de tekst.

Executieve functies zijn alle regelfuncties in het brein die essentieel zijn om doelgericht te kunnen handelen en ons gedrag aan te passen aan de omgeving; executieve functies bestieren ons cognitieve gedrag. Bedenk hierbij dat hetzelfde geldt voor rekenen: kun je soepel en leesbaar de cijfers schrijven, dan kun je je aandacht richten op het rekenen zelf. In paragraaf 1.6 gaan we verder in op 'the simple view of writing'.

Een leesbaar en soepel handschrift vraagt nog weinig aandacht van de schrijver.

Met zo'n efficiënt geautomatiseerd handschrift is het werkgeheugen beschikbaar voor andere taken!

1.2 Is ook blindtypen voor leerlingen van nu noodzakelijk?

Ook daar geven we volmondig 'jazeker' als antwoord. In het schema (figuur 1.1) staan 'schrijven' en 'typen' genoemd als middelen om tekst te produceren. Onderzoek onderstreept hierbij het belang van blindtypen. De Engelse benaming hiervoor is 'touch-typing' oftewel 'op gevoel kunnen typen'. Wanneer het typen 'blind' of geautomatiseerd verloopt, dan is het werkgeheugen vrij voor datgene wat de typer wil zeggen. Dat leer je bij een cursus blindtypen.

Wil je meer weten over blind leren typen in relatie tot schrijven met de hand? Lees dan het boek *Typ jij blind?* (Van der Meijden, 2023). In dit boek lees je de verschillen in hersenactiviteit tussen schrijven met de hand en typen. Schrijven met de hand gaat gepaard met meer multimodale en intensieve breinactiviteit dan typen. Het zijn verschillende vaardigheden die complementair zijn en bruikbaar zijn voor verschillende doeleinden. We komen – op basis van wetenschappelijk onderzoek – tot de uitspraak: 'Schrijven is leren, typen is produceren.'

Schrijven is leren, typen is produceren.

Schrijven en blindtypen zijn beide eigentijdse vaardigheden die alle leerlingen op school behoren te leren.

1.3 Waar lopen leerkrachten tegenaan?

We horen leerkrachten vaak verzuchten dat het ontwikkelen van een leesbaar en soepel handschrift al decennialang niet meer behoort tot de zelfstandige kerndoelen. Na de invoering van de Wet op het basisonderwijs in 1985 (Wikipedia, z.d.b; CBS, 1985) is een 'leesbaar handschrift' weliswaar opgenomen als onderdeel van het vak Nederlands en is handschriftonderwijs daardoor een verplicht onderdeel van het lesaanbod van elke school, maar scholen werden bij de beoordeling van de kwaliteit van het onderwijs nooit 'afgerekend' op de kwaliteit van het handschrift van hun leerlingen (PO-Raad, 2021). Bij een deel van de scholen is de aandacht voor handschriftonderwijs daardoor naar de achtergrond verschoven. Belangrijker in deze ontwikkeling is echter, dat er via de kennisbasis *niet* concreet wordt voorgeschreven *hoe* er invulling moet worden gegeven aan handschriftonderwijs. Dat maakt dat veel leerkrachten zich onvoldoende toegerust voelen om goed handschriftonderwijs te geven.

En op de pabo's? Handschriftonderwijs wordt op alle pabo's aan alle studenten verplicht aangeboden (Kamerstukken II, 254-5/2017Z10635, 2017), maar ook pabo's besteden, o.a. door de hiervoor beschreven ont-

wikkelingen, nu nog slechts een beperkt aantal uren aan handschrift-educatie.

Sinds augustus 2023 legt de Onderwijsinspectie extra focus op de verbetering van de basisvaardigheden van leerlingen. Helaas staat het handschrift (anders dan mondelinge taalvaardigheid, lezen, schrijven (van teksten), begrippenlijst en taalverzorging) niet genoemd bij de basisvaardigheden Nederlandse taal (Inspectie van het Onderwijs, z.d.).

Maar wellicht gloort er hoop: in het definitieve concept van de kerndoelen Nederlands voor het primair onderwijs en speciaal onderwijs (SLO, 2025) wordt opnieuw ‘*een leesbaar handschrift*’ genoemd, en wel onder kerndoel 3 – De leerling produceert teksten. Onder subdoel 3A – De leerling spreekt en schrijft afgestemd op doel, publiek en context, en onder subdoel 3C – De leerling schrijft om tot kennisopbouw of begrip te komen, wordt ‘*schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift*’ genoemd. Voor het eerst is nu ook ‘*typschrift*’ opgenomen in de kerndoelen. Ook in de kerndoelen Nederlands voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs wordt op dezelfde manier ‘*een leesbaar handschrift*’ genoemd (Van 't Erve, 2025). De verwachting is dat de kerndoelen Nederlands per 1 augustus 2026 in de wet staan.

Het beleid lijkt er dus op gericht te zijn dat de vaardigheden schrijven met de hand en typen tijdens de basisschoolperiode aangeleerd worden, mede ter voorbereiding op het voortgezet (speciaal) onderwijs. De kennisbases schrijven en typen, waarin de activiteiten zijn beschreven om te komen tot een leesbare en vlotte manier van schriftelijk communiceren, zijn echter (nog) niet gereed. Moet je daar als leerkracht op wachten als je *nu* leerlingen met handschriftmoeilikheden in je klas hebt? Gelukkig niet: *Hanenpoten* is er om je daarbij te helpen!

1.4 Hoeveel kinderen hebben moeite om leesbaar en soepel te schrijven?

De percentages liggen hoog en zijn in de afgelopen decennia gestegen tot wel 30-40% van de leerlingen in de groepen 3-4. Overigens hebben niet alleen Nederlandse kinderen moeite met schrijven. Wereldwijd worden vergelijkbare percentages genoemd van kinderen die moeite hebben met (leren) schrijven tot zelfs een percentage van 50%, vermeld in een landelijk onderzoek onder Duitse leerkrachten (Marquardt et al., 2016). Na de langdurige periode van onlineonderwijs tijdens de lockdowns (maart 2020-januari 2022) liggen deze gemiddelden nóg hoger en zien we zelfs uitschieters tot wel 80%. Dit (informele) percentage komt ook in de hogere groepen voor, zoals blijkt uit een recente screening door de auteurs van *Hanenpoten* met de QuickScan-Handschrift (in hoofdstuk 3 lees je meer over de QuickScan). Ook docenten uit het voortgezet onderwijs vragen steeds vaker om hulp: zij kunnen de proefwerken niet nakijken vanwege onleesbaarheid van het handschrift van hun leerlingen.

Het percentage leerlingen in het primair onderwijs met handschriftproblemen is verontrustend hoog: tussen de 30 en 40%, met uitschieters tot 80% na de langdurige periodes van thuisonderwijs.

1.5 Waarom zijn er zoveel kinderen die moeite hebben met schrijven?

Maatschappelijke veranderingen spelen hierbij een rol en er zijn zowel kind- als leerkrachtfactoren die we hier willen benadrukken. Allereerst is het zo dat de motorische ontwikkeling van kinderen anders verloopt dan vóór het digitale tijdperk: kinderen spelen minder buiten en hun schermtijd is hoog. Ze kunnen weliswaar razendsnel swipen, maar de fijne bewegingen die nodig zijn bij het schrijven zijn vaak onvoldoende ontwikkeld. Bovendien ondernemen ze ook op school minder fijnmotorische activiteiten (Caramia et al., 2020).

Let wel: deze kinderen zijn niet van nature onhandig, er is geen sprake van een motorische stoornis, maar fijnmotorische activiteiten zoals je eigen brood smeren, veters strikken, aankleden en knutselen, hebben ze niet vaak geoefend en dat heeft invloed op hun vingervaarigheid.

Daarnaast geven leerkrachten aan niet goed te weten hoe ze leerlingen met handschriftmoeilijkheden gericht kunnen ondersteunen. Ze voelen zich handelingsverlegen en vinden in de handschriftmethodes geen antwoord op hun specifieke vragen.

De beperkte kennisoverdracht tijdens de pabo-opleiding maakt het heel begrijpelijk dat leerkrachten leerlingen met handschriftmoeilijkheden verwijzen naar handschriftexperts.

Leerkrachten ervaren niet alleen een handelingsverlegenheid als het om schrijven gaat, zij zijn zich vaak ook niet bewust van de noodzaak om regelmatig het schrijven te blijven oefenen na groep 3 en 4. Uit het PPO²-onderzoek naar handschriftkwaliteit in het primair onderwijs (Jolink et al., 2012, p. 42) blijkt dat *'vrijwel alle leerkrachten uit groep 4, 5 en 6 minstens één keer in de twee weken aandacht besteden aan handschriftontwikkeling. Deze lesfrequentie wordt ook gehanteerd door een meerderheid van de leerkrachten in groep 7 en 8'*. Dat lijkt misschien voldoende, maar om een vaardigheid écht onder de knie te krijgen is meer en langduriger oefening nodig. In paragraaf 2.4.2 gaan we hier uitgebreid op in.

Ook ervaren leerkrachten een hoge werkdruk (Kamerstukken II, 1351/2016Z00511, 2016; Kamerstukken II, 36360-VIII-1, 2023). Door de vele taken hebben zij geen ruimte om zich te verdiepen hoe zij leerlingen met handschriftmoeilijkheden kunnen ondersteunen en kiezen zij er vaak voor leerlingen te verwijzen naar (externe) handschriftexperts. Dat is jammer: juist aandacht voor het handschrift kan eenvoudig ingebed worden in een schooldag, niet alleen tijdens de geplande uren handschriftonderwijs, maar vooral ook tijdens de schriftelijke verwerking bij andere vakken. Zo hoeft het je niet per se extra tijd te kosten en levert het je uiteindelijk ook tijd op bij het nakijken wanneer het werk van je leerlingen makkelijk leesbaar is!

2 In de periode 1987-2014 zijn Periodieke Peilingen van het Onderwijsniveau in Nederland (PPON's), uitgevoerd door CITO. Sinds 2014 voert de Inspectie van het Onderwijs de regie over peilingsonderzoeken onder de naam Peil.onderwijs. De Inspectie van het Onderwijs laat de onderzoeken via het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO) uitzetten (NRO, z.d). Er is geen peilingsonderzoek naar de handschriftkwaliteit van latere datum beschikbaar.

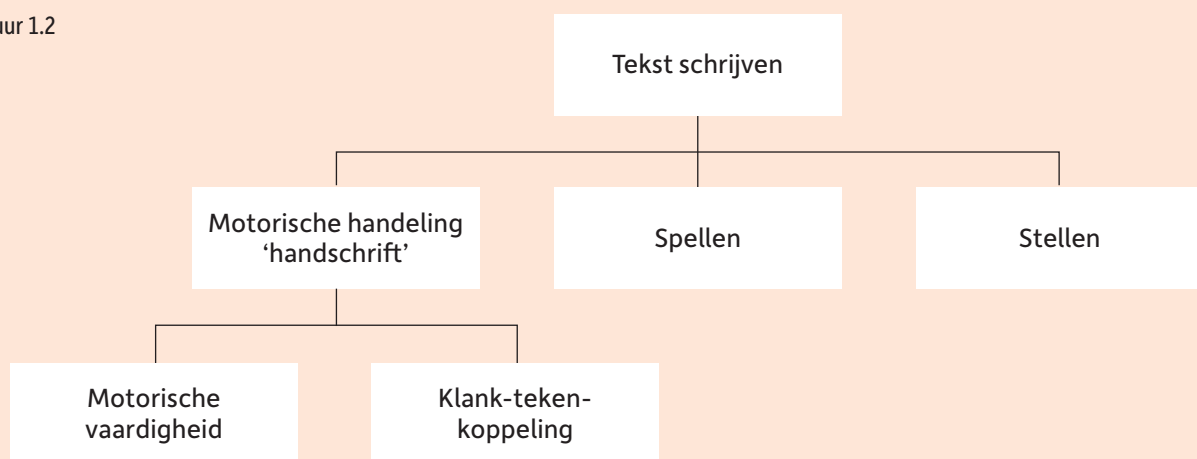
Met *Hanenpoten* komen we tegemoet aan de behoeftes van leerkrachten: aandacht voor handschriftverbetering, die eenvoudig in te passen is in de lesdag, en die slechts een korte voorbereiding vraagt en al snel tot leesbare handschriften leidt!

Er zijn meerdere aspecten die het grote aantal leerlingen met schrijfmoeilijkheden verklaren. Enerzijds is er sprake van onvoldoende fijnmotorische vaardigheden bij kinderen, anderzijds spelen leerkrachtfactoren een rol: gebrek aan tijd in het lesrooster en handelingsverlegenheid als het gaat om handschriftonderwijs.

1.6 De relatie tussen schrijven met de hand en het schrijven van teksten

Dat leggen we uit aan de hand van het onderwijskundig model van Berninger (zie figuur 1.2 uit *Aan de slag met handschriftonderwijs*; Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2019) en ‘the simple view of writing’ (zie figuur 1.1). Schrijven van teksten met de hand is een cognitief-motorische taak: het op papier zetten van een boodschap. De geproduceerde tekst is het resultaat van ten minste drie aspecten: de vaardigheid om te stellen, de vaardigheid om te spellen en de vaardigheid om te schrijven (in de betekenis van letters produceren met de hand). Leren schrijven met de hand betekent dat de bewegingen (motoriek) gekoppeld worden aan letters en woorden (cognitie). Door te schrijven met de hand ontstaat er een unieke koppeling tussen klanken, tekens en bewegingen. Zo worden – met name bij het verbonden schrijven – woorden als één geheel (in de vorm van een auditief-visueel-motorische koppeling) opgeslagen in het brein.

Figuur 1.2

Schematische weergave van het onderwijskundig model van Berninger

Het resultaat ‘tekst schrijven’ is afhankelijk van drie componenten. De motorische handeling ‘handschrift’ bestaat uit twee aparte elementen: cognitie (klank-tekenkoppeling) en motorische vaardigheid. Schrijven met de hand is daarom een ‘dubbeltaak’. (bron: Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2019)

Dit bevordert de woordherkenning, de spellingvaardigheid en het lezen. Door de cognitief-motorische koppeling is schrijven met de hand altijd een dubbeltaak. Kost de motorische handeling moeite, dan vraagt dit aandacht van de schrijver en is er minder werkgeheugen beschikbaar voor het spellen van woorden en voor zinsconstructie (zie figuur 1.1). Het handschrift is dan niet alleen matig leesbaar of het schrijven gaat traag, ook spelfouten en matige zinsopbouw komen vaak voor en de geschreven tekst is hierdoor van mindere kwaliteit.

Kan de schrijver leesbaar en soepel schrijven, dan is het werkgeheugen beschikbaar voor het spellen en stellen, met als resultaat een fraaie tekst: goed leesbaar, geen spelfouten en fraaie zinnen. Uitgebreide informatie hierover vind je in paragraaf 2.1 van *Aan de slag met handschriftonderwijs*.

Kun je leesbaar en vloeiend letters en woorden met de hand op papier zetten, dan kun je je aandacht richten op het spellen en stellen. Zo'n leesbaar en soepel handschrift is functioneel: het draagt bij aan een betere kwaliteit van de tekst.

Dat is precies wat we met *Hanenpoten* beogen: het verbeteren van de motorische handeling van het schrijven, zodat de leerling het werkgeheugen optimaal kan gebruiken om inhoudelijk goede teksten te schrijven.

1.7 Het 'schrijver-effect' en het 'lezer-effect'

Deze 'simple view of writing' maakt eveneens duidelijk wat de gevolgen zijn voor leerlingen met handschriftmoeilijkheden én voor hun leerkrachten.

Het kost leerlingen met een onvoldoende leesbaar handschrift meer moeite en aandacht om letters, zinnen, woorden en gedachten op papier te zetten. Aandacht die naar het handschrift gaat, kan niet gebruikt worden om na te denken over het spellen van woorden, een juiste zinsopbouw of de lijn van het verhaal (McCarney et al., 2013). Het resultaat, een dictee, een opstel, een samenvatting, bevat meer fouten en de inhoud is van mindere kwaliteit. Dat noemen we het 'schrijver-effect' (Graham et al., 2011; Van Hartingsveldt & Overvelde, 2021).

Bij leerkrachten speelt het 'lezer-effect' een rol. Onderzoek toont aan dat een schriftelijke toets, waarbij kinderen opschrijven wat ze over een bepaald onderwerp weten, bij een onvoldoende leesbaar handschrift met een lager cijfer beoordeeld wordt dan wanneer dezelfde antwoorden gegeven worden door een leerling met een makkelijk leesbaar handschrift. Dit 'lezer-effect' is vastgesteld in een meta-analyse van negen studies (Graham et al., 2011).

Bij een toets zijn leerlingen met handschrift-moeilijkheden genoodzaakt hun aandacht te verdelen tussen het geven van antwoorden en het leesbaar op papier zetten van de antwoorden. Niet alleen zijn deze leerlingen in het nadeel door een minder goed resultaat aan de ene kant en een lagere beoordeling aan de andere kant, ook het ontcijferen van mogelijke antwoorden bij het nakijken van een dergelijke toets kost jou als leerkracht veel meer tijd. Leerlingen én leerkrachten hebben nadeel van een slecht leesbaar handschrift, en hebben dus profijt van het verbeteren van het handschrift!

1.8 Bieden de bestaande handschriftmethodes een oplossing?

Laten we bekijken welke aanpak bij handschriftmethodes wordt gebruikt bij het leren schrijven, zoals bij het leren van een nieuwe letter.

De leerkracht start met aandacht voor de klank en het teken, en doet de beweging van de letter voor, de leerlingen bekijken een voorbeeldfilmje, ze oefenen de nieuwe letter enkele malen in de lucht en op een groot vel papier, en aansluitend komt het schrijfschriftje tevoorschijn. Binnen één les zijn leerlingen bezig om deze net-geleerde letters in woorden toe te passen. Betekenisvol schrijven is zeker zinvol, daar is schrijven met de hand immers voor bedoeld! Maar... het direct toepassen van een nieuwe letter in een heel woord én tussen smalle liniëring is een bijzonder complexe taak en maakt het voor veel leerlingen haast onmogelijk om leesbaar en vlot te leren schrijven!

Niet alleen bij het leren van letters en cijfers in groep 3, maar ook daarna, bij het leren van hoofdletters, punctuaties, et cetera, is de motorische moeilijkheidsgraad voor veel leerlingen al snel te hoog. Weliswaar komen in handschriftmethodes deze onderdelen aan bod, maar de schrijfschriften bieden maar weinig mogelijkheid om echt te oefenen. In het schrijfschrift kan de leerling dezelfde dag misschien nog het nieuw geleerde correct produceren, maar het schrijven op toepassingsniveau, bijvoorbeeld bij een dictee of in het taalschrift, is voor zo'n leerling een te lastige opgave. Deze leerlingen ervaren al vroeg in het leerproces moeite met schrijven, te herkennen aan een aantal signalen (zie kader). Als leerlingen hierin niet gecorrigeerd worden met gerichte feedback, blijven ze deze fouten steeds herhalen bij het schrijven. Zonder extra hulp komen ze niet tot een leesbaar en vlot handschrift.

Moeite met schrijven is te herkennen aan de volgende signalen:

- I Het handschrift is onvoldoende leesbaar.
 - Het spoor van één of meerdere letters, hoofdletters of cijfers is niet correct of onduidelijk, de letters wijzen alle kanten op.
 - De leerling weet niet hoe de letters te verbinden.

- De letters zijn hoekig, als het ware met ‘horten en stoten’ gemaakt.
- De letters passen niet binnen de liniëring, ze zijn meestal te groot. Lussen of stokken zijn te lang of te kort: de verhouding binnen de letter klopt niet of de letters wisselen onderling in grootte.
- Letters en/of woorden zijn ‘aan elkaar’ geschreven, er zit te weinig ruimte tussen de letters en/of woorden.
- De letters ‘dansen’ op de regel.

In hoofdstuk 2 en 4 zijn verschillende voorbeelden van onvoldoende leesbare handschriften opgenomen.

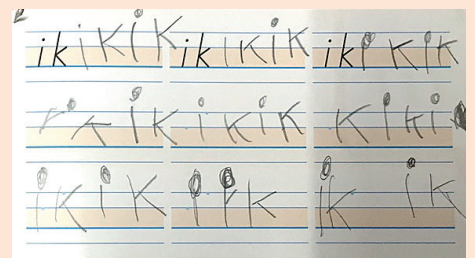
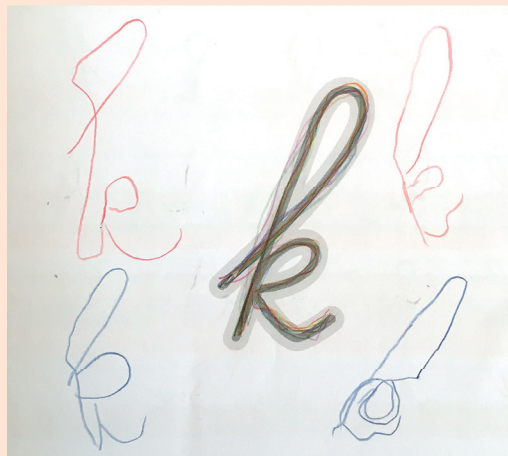
- II Het tempo van schrijven is te laag.
- Of: de leerling is niet gemotiveerd, werkt juist veel te snel en ‘slordig’.
- III De leerling heeft last van pijn en/of vermoeidheid bij het schrijven.
- De leerling schudt de hand en arm uit en klaagt al na enkele regels schrijven over een moe gevoel.
 - Vaak heeft de leerling een krampachtige pengreep en drukt te hard; het schrijven verloopt niet vloeiend.

Hoe moeilijker de schrijftaak, des te meer signalen zijn er te zien.

Figuur 1.3

Onjuiste uitvoering letter ‘k’

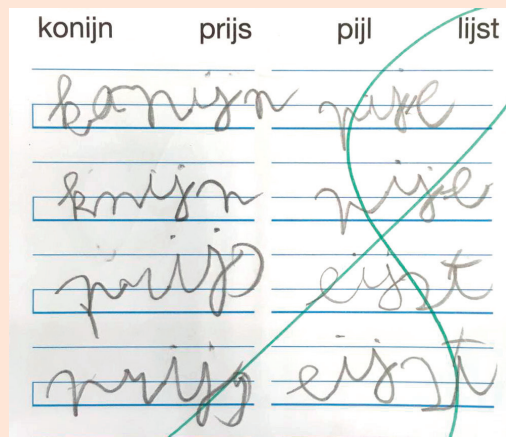
In het linker voorbeeld kan de leerling het letterspoor ‘k’ niet op de juiste manier maken. In het rechter voorbeeld heeft de leerling het letterspoor ‘k’ meestal op de juiste manier gemaakt, maar de uitvoering is te groot en past niet binnen de liniëring.

Figuur 1.4

Voorbeeld van onjuiste toepassing nieuwe letter in woord én tussen smalle liniëring

Deze leerling weet hoe hij de lettersporen moet maken, maar het toepassen van het juiste letterspoor in een woord én tussen liniëring is een te moeilijke taak in deze fase van het leerproces.

Leerlingen die enkele of soms ook veel van deze signalen laten zien, hebben weliswaar moeite met schrijven, maar ze zijn meestal niet onhandig bij andere fijnmotorische taken, en ze halen voldoende scores op lezen en spelling. Deze leerlingen zijn al vroeg met schrijven gestart en hebben onvoldoende geoefend om alle stappen van het leren schrijven onder de knie te krijgen. We noemen dit een 'didactisch schrijfprobleem' (Overvelde et al., 2011). Deze leerlingen hebben geen individuele therapie nodig, maar verbeteren van hun handschrift is wél nodig. En dat kan binnen de school! Dit zijn precies de leerlingen op wie we ons met de *Hanenpoten*-aanpak richten. Bij hen heeft deze aanpak snel een duurzaam effect.

Slechts bij een enkel kind is er sprake van een motorische en/of cognitieve (taalkundige) stoornis als onderliggende oorzaak: voor hen is deze kortdurende ondersteuning niet voldoende om tot een leesbaar en soepel handschrift te komen. Het gaat hier om slechts één of twee leerlingen per klas. Zij hebben intensieve ondersteuning nodig, vaak in de vorm van individuele therapie van een kindertherapeut (zie ook figuur 1.5 in paragraaf 1.11).

1.9 Wat hebben leerlingen met handschriftmoeilijkheden nodig?

Op basis van onderzoek kunnen we een duidelijk antwoord geven: soepel leren bewegen op papier, in combinatie met herleren van deelaspecten van het schrijven. Gerichte instructie en feedback, in combinatie met kort, vaak en gevarieerd oefenen, zal deze leerlingen in korte tijd helpen om de lettersporen te beheersen én soepel en leesbaar te schrijven binnen lijnen (groep 5-6) of op de lijn (groep 7-8 en daarna). Over de gewenste aanpak bij leerlingen die al in groep 3 en 4 moeite hebben met het leren schrijven of bij leerlingen die in groep 2 nog niet klaar zijn om te leren schrijven, lees je in paragraaf 1.12.

1.10 Wat wil de leerkracht?

Bij onze schoolbezoeken in het hele land is ons opgevallen dat leerkrachten hun leerlingen graag extra ondersteuning willen bieden *binnen* hun eigen groep. We zagen dat leerkrachten hiervoor onvoldoende aanknopingspunten konden vinden binnen de bestaande handschriftmethodes. Herhaaldelijk hebben leerkrachten ons gevraagd om een eenvoudige tool te ontwikkelen waarmee ze het handschrift van hun leerlingen in kaart zouden kunnen brengen en een kant-en-klaar product om met leerlingen aan de slag te kunnen gaan. Alleen tips bleken niet voldoende: leerkrachten gaven aan gerichte en gestructureerde ondersteuning te willen.

Vanuit onze observatie en de vragen van leerkrachten, in combinatie met de uitkomsten van wetenschappelijke literatuur, is de *Hanenpoten*-aanpak ontwikkeld.

1.11 Hanenpoten als eenvoudige oplossing

Hanenpoten is gericht op de 30-40% van de leerlingen die in groep 5-8 handschriftmoeilijkheden ondervinden. Het is een evidence-based, praktisch hulpmiddel waarmee de leerkracht *in* de klas leerlingen helpt om hun handschrift te verbeteren. Inzichten over motorisch herleren vormen de achtergrond voor de opbouw en oefeningen van de aanpak. *Hanenpoten* is in te zetten bij elke handschriftmethode. De aanpak kan zowel gebruikt worden bij leerlingen die verbonden schrijven als bij leerlingen die blokschrift aangeleerd hebben als ook bij leerlingen die een persoonlijke ‘gemengde’ schrijfstijl gebruiken.

Eerst inventariseert de leerkracht met behulp van de QuickScan-Handschrift wiens handschriften voor verbetering vatbaar zijn. Vervolgens bepaalt de leerkracht, met behulp van de Reflectietool, aan welke verbeterpunten gewerkt moet worden. Dan is het tijd om samen met de leerlingen aan de slag te gaan!

Gedurende 6 weken geeft de leerkracht hen eens per week gezamenlijk instructie. De leerlingen herhalen vervolgens zelfstandig dagelijks de oefeningen. Volgens een stapsgewijze opbouw wordt er gericht gewerkt aan de specifieke verbeterpunten die leiden tot een leesbaar en soepel handschrift. De leerlingen kunnen daarna weer aansluiten bij het niveau van de groep.

Figuur 1.5

De ondersteuningspiramide

Hanenpoten is gericht op de leerlingen die extra en gerichte ondersteuning nodig hebben (zie middelste laag). Leerlingen met handschriftmoeilijkheden werken gezamenlijk aan het verbeteren van hun handschrift (bron: Overvelde & Van Nijhuis-van der Sanden, 2019; figuur is gebaseerd op: Missiuna et al., 2012, p. 43).

